

Omvormingen van het sociaal contract

De Wajonger als te disciplineren subject

Faculteit der Wijsbegeerte

Erasmus Universiteit Rotterdam

Bachelor scriptie Wijsbegeerte van Recht en Sociale Wetenschappen

Rosalie Lucretia Ekstein

363829

Begeleider: Dr. Gijs van Oenen

Tweede lezer: Dr. A.W. Prins

2-8-2017

Abstract

During history, multiple techniques for social control have been deployed. These techniques were often pragmatic in character. Hobbes wrote in his *Leviathan* that a society without such control was doomed to result in 'a war of all against all' (Hobbes, 2010). Foucault later showed how surveillance techniques discipline society increasingly, in the process transforming individuals into objects of research, which then can be compared with a societal norm (Foucault, 2010). Today, a similar case can be recognised in the process of the re-examination of the 'Wajonger'. These individuals either have physical and/or mental disabilities and must find new ways to comply to new standards regarding participation in society. The Dutch Social Security Agency (UWV) deploys new surveillance techniques in order to discipline these individuals and hence reduces them to objects of research.

Rosalie Lucretia Ekstein

363829

Voorwoord

In deze bachelor scriptie van Wijsbegeerte van Recht en Sociale Wetenschappen onderzoek ik de omvorming van het sociaal contract tot een huidige praxis. Het gekozen boek wat hier deels besproken wordt is Michel Foucault's *Discipline, Toezicht en Straf*.

In de inleiding worden achtergronden voor de keuze van dit onderwerp verklaard.

In hoofdstuk 1 worden theoretische noties en een context geschetst.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 het concept van disciplineren onderzocht.

Hoofdstuk 3 schetst een gedroomde samenleving versus sociaal lichaam, toegepast op het UWV. Het gaat hierbij om de genezing van het sociaal lichaam en surveillancetechniek.

Daarna wordt in hoofdstuk 4 aan de hand van het voorgaande een casus uitgewerkt: die van de participatiewet en de consequenties daarvan voor de Wajong populatie.

Hoofdstuk 5 bevat Waarheidsbenaderingen vanuit het essentialisme het sociaal constructivisme.

Ten slotte wordt in hoofdstuk 6 een aanzet gegeven voor een toegepaste conclusie, met daaraan toegevoegd een kritische noot.

De thesis wordt uiteraard afgesloten met een literatuurlijst.

Het klinkt als een cliché, maar toch wil ik graag mijn begeleider, dr. Gijs van Oenen bedanken, welke niet alleen in de begeleiding voor de scriptie maar ook gedurende de bachelor een belangrijke inspiratiebron en steun voor mij was. Ook dr. A.W. Prins wil ik bedanken voor de horizonverbreding. Tezamen waren deze voor mij de meest belangrijke docenten in deze studie en ik kijk met dankbaarheid terug op de gesprekken die ik met hen mocht voeren, hun geduld en adviezen.

Inhoud

De Wajonger als te disciplineren subject	1
1. Controlesystemen en het sociaal contract	7
2. Disciplinering	10
3. Het UWV als disciplinering	13
4. Casus: De participatiewet en consequenties voor de Wajong-populatie.....	16
5. Waarheidsbenaderingen	18
5.1. Essentialisme	18
5.2. Sociaal constructivisme	19
5.3. Discours, macht en de wetenschappelijke ontdekking van (psychologische) ziekte.....	20
6. Toegepaste conclusie.....	22

Inleiding

Deze scriptie is geschreven vanuit persoonlijke betrokkenheid. Vanaf 2005 heb ik een Wajong uitkering en moet ik mij aan de regels van het UWV onderwerpen en voel ik constante druk om mijzelf te disciplineren, vooral nadat in 2010 de participatiewet werd ingevoerd. 'Iedereen die kan werken maar het op de arbeidsmarkt zonder ondersteuning niet redt, valt onder de Participatiewet.' (Rijksoverheid, 2017). De wet moet ervoor zorgen dat meer mensen werk vinden. Dit geldt ook voor mensen met een arbeidsbeperking. Zij moeten zoveel mogelijk werk vinden bij een gewone werkgever. De overheid heeft dus besloten dat iedereen mee moet doen in de maatschappij.

In mijn omgeving zie ik relatief veel mensen die niet mee kunnen doen, daartoe nu toch gedwongen worden en hierdoor veel leed ervaren. Zelf vroeg ik mij als jong kind al af, waarom ik later 40 uur per week moest werken, en dat nog wel totdat ik praktisch bejaard was! Ik moest toen al iedere dag naar school, waar ik oninteressante dingen moest leren, her en der ver voorliep op de rest en op andere punten juist flink achter liep, vooral op het sociale vlak. Ik werd gepest, buitengesloten, belachelijk gemaakt en de docenten gaven mij veel straf. Mijn puberteit op de middelbare school verliep niet veel anders. Tegen de tijd dat ik de tweede klas had behaald stagneerde ik. Verward in een web van moeten en beperkte mogelijkheden, van anders zijn, anders denken in een domein van disciplineren en uniformiteit. Het benauwde mij en ik zocht een uitvlucht door het anders voelen ook uit te drukken door er anders uit te zien. Dit gaf enige ademruimte. De school is uiteindelijk niet afgemaakt, ik kwam als veertienjarige in de Jeugdzorg terecht. Een lange weg beladen met twijfel en ontkoppeling met de maatschappij volgde. Zo gebeurde het dat ik al gauw gediagnosticeerd werd met allerlei stoornissen en vanaf het veertiende levensjaar aan de psychomedicatie werd gezet, simpel en alleen omdat ik mij niet kon verhouden tot de maatschappij op een manier die algemeen wenselijk werd geacht. Hierbij was ik ook somber. Pas op mijn 23e besloot ik dat het na negen jaar therapie genoeg was geweest. Ik wilde mijn leven maar eens actief vorm geven. Wellicht had ik enige maatschappelijke disciplineren uiteindelijk tóch geïnternaliseerd. Bovendien zag ik uiteindelijk een domein waarin ik het wél voor mij zag om actief deel te nemen aan die bevreedende maatschappij: binnen het maatschappelijk werk. In de jaren therapie en ook vanuit mijn sociale kringen uit die tijd, heb ik veel mensen leren kennen welke niet 'pasten' in de maatschappij. Uit empathie en affiniteit met deze minderheidsgroep, wilde ik mij actief voor hen gaan inzetten en ze helpen met emanciperen. Zonder een middelbareschooldiploma maar na een toelatingsexamen op de Haagse Hogeschool, ben ik aan een studie maatschappelijk werk begonnen. Deze studie bleek echter al snel onbevredigend en ik vertrok op aanraden van het studieloopbaan- en adviescentrum van de Haagse Hogeschool naar de Erasmus Universiteit, alwaar ik aan mijn hoofdstudie sociologie begon. Daar raakte ik direct gefascineerd door het werk van Foucault, Schinkel en Elias. Deze auteurs schreven over zaken die enorm resoneerden met mijn persoonlijke ervaring. Dit verklaarde mijn afwijkende houding en ogenschijnlijk bevreedde grondstelling ten opzichte van het functioneren van de maatschappij. Foucault raakte mij in het bijzonder met diens 'Geschiedenis van de Waanzin'. Ik ontdekte voor het eerst dat de wrijving die ik ervaarde, en die vaak afgedaan was als puberale opstandigheid, wel degelijk op meer kon berusten dan op een simpel gevoelsmatig verzet. Ik ontdekte hoe de status quo enigszins historisch contingent was. Dat er momenten in de geschiedenis zijn geweest die zeer kenmerkend zijn voor hoe alles nu is. Dat de door mij ervaarde twijfel, of alles wel zo vanzelfsprekend en logisch is, een wetenschappelijke basis kan hebben in plaats van louter sentiment. Natuurlijk (?) was ook ik, als afwijkend subject, op achttienjarige leeftijd door het UWV afgekeurd. Dit omdat ik toen zeventien maanden in dagopvang bij Jeugdzorg had gezeten en op dat

moment in een RIBW (Regionale Instelling voor Beschermd Wonen) woning verbleef en bovendien mijn derde DSM-4 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) diagnose te pakken had. Na het invoeren van de participatiewet echter, kreeg ook ik een oproep om herkeurd te worden, in 2015. Dit was tevens het eerste jaar van mijn studie Wijsbegeerte van Recht en Sociale Wetenschappen. Het denken over het hoe en waarom nam geheel nieuwe vormen aan, wat de drijfveer is geweest voor deze scriptie.

Leidende probleemstelling hierbij is:

Op welke manieren worden mensen in de Wajong gedisciplineerd? Vanuit welke visie en met welk doel of tot wiens voordeel?

1. Controlesystemen en het sociaal contract

Sociale controle is van iedere tijd en niet per se goed of slecht. Als we een blik op de geschiedenis werpen zien we dat er soms een doelrationaliteit schuil gaat achter vormen van sociale controle. Dit kan om een sociaal contract gaan. Een van de meer bekende voorbeelden is te vinden in Hobbes' *Leviathan*. Hobbes citeert Plautus en beweert dat de mens voor andere mensen een wolf is ('*Homo homini lupus*') en dat als er geen controle zou worden uitgeoefend over een samenleving, dit zou resulteren in een oorlog van allen tegen allen (Hobbes, 2010). In de tijd dat Hobbes dit werk schreef verkeerde het land in de Engelse Burgeroorlog en werd koning Karel de eerste geëxecuteerd. Hobbes dacht dat de natuurlijke toestand van de mens een destructieve en ongewenste toestand was en men natuurwetten kon gebruiken met als doel deze situatie op te heffen. Daartoe moet er volgens hem orde in de chaos worden gebracht, door middel van een sociaal contract. Door dit contract wordt de structuur in een samenleving vastgelegd. Een absolute soeverein heeft hierbij alle macht in handen, hem verleend door de bevolking. De naam Leviathan verwijst naar het gelijknamige mythische zeemonster zoals beschreven in het Oude Testament, welke enorme macht voorstelt. Deze macht ziet Hobbes graag in de vorm van een soeverein. De kaft van Leviathan laat dan ook een oprijzende vorst zien wiens lichaam bestaat uit mensen (burgers). Hij stijgt boven het land uit met een scepter en een zwaard in de hand. Onder hem zie je een stad.

Er zijn talloze voorbeelden te noemen die in mindere of meerdere mate overeenkomen in de zin van dat de noodzaak tot controle van de samenleving geopperd wordt. In Hobbes zijn werk lijkt de veronderstelling dat de Rede bij iedere burger beschikbaar kan zijn (natuurwetten zijn door de Rede te ontdekken) maar dat er een absoluut vorst nodig is, omdat de mens onderworpen is aan natuurlijke neigingen die in strijd zijn met de Rede, zoals trots en de hang naar macht. De vrijheid van de burger dient te worden opgegeven en er ontstaat een ongelijke machtsrelatie tussen soeverein en burger. Dit maakt dat boeren elkaars land niet zullen trachten af te pakken en men elkaar niet meer ongestraft kan vermoorden. Dit maakt ook dat de vorst nu de absolute macht heeft en als enige de verantwoordelijkheid krijgt over straffen.

Sociale contracten zoals Hobbes die voorstelt zijn in zekere zin productief te noemen. Het kan namelijk gehoorzame burgers creëren en orde handhaven. Door het bestaan van wetten, regels en afspraken wordt een samenleving gestructureerd en beheersbaar en wordt anarchie voorkomen. Geweld kan bijvoorbeeld worden ingedamd en dit kan een meer productieve samenleving opleveren. Er kan door discipline meer aandacht worden besteed aan zaken die voor het collectief nuttig zijn, zoals landbouw, waarbij de steeds groter wordende steden niet langer meer worden gedomineerd door geweld.

In de constellatie van de fase van het sociale contract kan men twee elementen onderscheiden. Allereerst zien we de vroegmoderne wijze waarop straf, in naam van de vorst, publiekelijk wordt voltrokken, wat hieronder besproken zal worden. Na de Franse Revolutie echter, waar de vorst ten val wordt gebracht, ontstaat een nieuwe vorm van disciplineren. Er komt een disciplinair regime naar voren dat wederom een pragmatisch karakter heeft, maar dit keer in dienst staat van de industriële revolutie.

De zwaardmacht (nu: geweldsmonopolie) die volledig in handen is van de soeverein is het eerste strafsysteem in de geschiedenis, gebaseerd op het primaat van de vorst. De doelstelling hierbij is het wreken van delicten voornamelijk door middel van lijfstraffen. *Discipline, Toezicht en Straf* (Foucault, 2010) begint dan ook met een uitvoerige en grafische uiteenzetting van een lijfstraf van ene Damians in 1757. Een belangrijk terugkerend element aan deze lijfstraffen is dat deze veelal geschieden in de publieke arena. Publiek, decor en symboliek speelde hierin een grote rol. Het ging hierbij om het afnemen van de eer bij de crimineel alsmede het tonen van de macht van de vorst ofwel de belichaming van de vorstelijke wraak (Foucault, 2010). Een andere doelstelling van de marteling betrof het vergroten van de mogelijkheid op verdere bekentenissen. In deze tijd bestonden er echter ook andere straffen die in de vorm van een compensatie of boete een vergelding genereerden. De rechtspraak was in deze tijd niet irrationeel of emotioneel, zoals vaak verondersteld is. Het was juist een berekenende afweging waarbij duur en zwaarte werd afgestemd op het betreffende misdrijf en de daarvoor aangebrachte bewijzen (Foucault, 2010). Daarnaast had deze manier van strafvoltrekking de functie om een symbolisch antwoord te geven op het gepleegde misdrijf (het afhakken van de hand waarmee gestolen was). Daarom was het publiek noodzakelijk. Alleen zij konden de vorst zijn overwinning tonen en bovendien was de straf normbevestigend voor dit publiek (Foucault, 2010).

Een ander productief disciplineringsmiddel was de scheiding of het isoleren van de overtreders van een wet of regel. De gevangenis en het gesticht worden hier ingezet. Dit maakte mogelijk dat bepaalde individuen buiten de samenleving konden worden geplaatst zodat men hier geen last meer van had. Een veel voorkomende veronderstelling wanneer mensen in een gesticht werden geplaatst, was de notie dat veel van deze mensen niet over de Rede beschikken. Het werd voor de sociale orde gewenst geacht om 'gekken' op te sluiten. Het beoordelen van wie wel of niet gek was, wel of niet crimineel, was een pragmatisch politiek-ideologische handeling. Het betreft een disciplinerings, omdat er met macht een scheiding wordt gemaakt tussen gewenst en ongewenst gedrag en daarmee kon dus ook iemands vrijheid worden opgeschort.

In de loop van de 18^e eeuw ontstond er aanhoudende kritiek in de samenleving over de ongelijke manier van straffen (klassenjustitie en buitenproportionele straffen bij kleinere en algemene delicten). Omdat het protest voornamelijk uit de zogenaamde lagere standen voortkwam (doordat de ongelijkheid deze groep het hardst raakte) en zij geen andere manieren hadden tot verzet, uitten zij zich door middel van protest in de publieke arena van strafvoltrekking. Dit verzet was vrij succesvol in de zin dat zij relatief vaak effect had op de straf. Als respons werden maatregelen genomen om het publiek te temmen. Toch verspreidde het verzet zich tot meerdere standen in de samenleving en kwam er een uitgebreide argumentatie op gang (gericht aan bevoegde machthebbers). Enkele voorbeelden zijn de noties dat het publiek met agressiviteit wordt opgevoed door de gewelddadige en spectaculaire strafvoltrekkingen, maar ook dat een misdadiger een mens blijft (de mens wordt hier centraal gesteld). Straffen worden hierdoor wat minder gewelddadig maar komen wel vaker voor. Deze ontwikkeling ging gepaard met een veranderde kijk op de aard van de misdrijven: van fysiek geweld tot materiële schade (diefstal eigendom en vermogen). Het mensbeeld dat men had van de crimineel, verandert van dat van de agressieve en onvoorspelbare mens, naar de berekenende actor. Verder maakte deze ontwikkeling dat nadenken over de aard en reikwijdte van het handhavingsapparaat noodzakelijkerwijs werd geacht (Foucault, 2010). Wetten werden uitgebreid zodat het bestraffen van eigendoms- en vermogensdelicten beter kon worden aangepakt, gepaard met een toegenomen surveillance op straat wat samen betere opsporingstechnieken bewerkstelligde. Hiertoe wordt onder andere het eerste geschreven wetboek van strafrecht opgesteld. Twee

interessante ontwikkelingen voltrekken zich hier: de wraak van de vorst wordt vervangen en men denkt dat criminaliteit toeneemt (Foucault, 2010). Dit is misschien ook wel logisch te noemen bij de toename en verbetering van opsporingstechnieken, omdat de criminaliteit daardoor meer zichtbaar wordt. Ook hierbij is ongelijkheid in straffen nog aan de orde van de dag. De armsten in de samenleving zijn vaak genoodzaakt terug te vallen op simpele diefstal, om zo in hun onderhoud te voorzien; toch worden zij vaker bestraft dan de geprivilegieerde klassen die meer aan witte boorden criminaliteit doen. Toch is in het wetboek van strafrecht geprobeerd om de willekeur zoals die in de tijd van de lijfstraffen gewoon was, te reduceren. Daartoe werden er specifieke omschrijvingen van criminele activiteiten uiteengezet met daaraan gekoppeld de daartoe behorende maximum straffen.

Het idee achter de omvorming van de eerste manier van straffen, de lijfstraf, naar een andere vorm van controle, is die van het eerder genoemde sociale contract. De misdadiger heeft zijn verantwoordelijkheid in het sociaal contract niet genomen en daarmee contractbreuk met de maatschappij gepleegd. In plaats van dat hij tegenover de vorst wordt geplaatst, die geweld op hem uit mag oefenen, wordt de misdadiger hier tegenover de maatschappij geplaatst. De legitimiteit voor strafvoltrekking lijkt te worden verplaatst van de vorst naar de maatschappij en er dient vergelding naar deze maatschappij worden geleverd. De crimineel is de maatschappij namelijk iets schuldig voor zijn wanprestatie en onrechtmatige daad, daarom moet hij zich nuttig maken of retributie betalen (wat zich ook in de publieke arena afspeelt). Naast het doel van vergelding moeten de straffen ook afschrikwekkend zijn. De notie dat de mens een rationeel calculerende actor is dient zich hierbij aan. De kans op recidive wordt zodoende meegenomen in de (te overwegen) strafmaat. Natuurlijk schrokken lijfstraffen ook al af, maar vernieuwend bij deze ontwikkeling is juist dat de straffen (wederom gecalculeerd!) worden begrensd in aard en zich bovendien richten op preventie (en resocialisatie) in plaats van op pure bestraffing. Hierbij is tevens te zien dat het lichaam niet meer aan de straf wordt onderworpen, maar *de wil* (Foucault, 2010). Preventie ontstaat door een goede voorlichting aan de burgers over de straffen die bij specifieke misdaden of overtredingen horen. Een belangrijke factor hierin is de verspreiding van de met misdaad verbonden kosten voor de samenleving. De wet- en regelgeving, ofwel het juridisch discours, dient daartoe onder de burgers geïnternaliseerd te worden. De hoop hierbij is dat de rationeel calculerende actor in zijn overweging al rekening houdt met de strafmaat zoals verbonden aan het potentiële misdrijf. Het doel hiervan is dat deze overwegingen per saldo tot een geïnternaliseerde disciplinerende leiden. De straffende macht wordt in deze contractfase namelijk vele malen duidelijker maar ook subtieler dan in tijde van de lijfstraffen en daardoor wordt de straffende macht zelf haast onzichtbaar. Het idee in deze contractfase was zelfs dat de gevangenis in de toekomst zou verdwijnen, net zoals lijfstraffen verdwenen waren. Het idee van geïnternaliseerde discipline zullen we in het volgende hoofdstuk terugzien bij Bentham en Elias.

2. Disciplinerings

Een halve eeuw na het voorbeeld van de spectaculaire lijfstraf waarmee Foucault *Discipline, Toezicht en Straf* opent, ontwikkelt filosoof, jurist en sociaal hervormer Jeremy Bentham het Panopticon. Dit is een gevangenis met een vernieuwende architectuur. Door het plaatsen van de cellen in een cirkelvormige schil wordt het mogelijk gemaakt dat de gevangene continu zichtbaar is voor de bewakers. Ondanks dat de bewakers niet écht 24/7 naar de gevangenen kijken, wekt het Panopticon wel de schijn dat je de hele tijd in de gaten gehouden wordt of in ieder geval kán worden. Hierbij ontstaat er dus een continue staat van (de mogelijkheid tot) bekeken worden en daarmee alertheid en het inhouden of bijschaven van gedrag. Gevangenen zien elkaar niet en hebben geen contact met anderen in de gevangenis, terwijl ieder afzonderlijk individu wél volledig zichtbaar is. Dit genereert een asymmetrische machtsverhouding tussen machthebber en subject, doch zonder fysiek geweld. Bovendien is het Panopticon efficiënt in de zin dat er weinig (continue) toezicht nodig is: het besef gecontroleerd te (kunnen) worden is genoeg om de orde te handhaven. De externe dwang maakt plaats voor geïnternaliseerde dwang.

De socioloog Elias stelde in zijn civilisatietheorie (2011) dat men door externe dwang of gedragsvoorschriften zich anders is gaan gedragen. Van vrij onbeheerst en extravert gedrag naar ingehouden, gemodelleerd (gedisciplineerd) gedrag. Elias zag het civilisatieproces als een ontwikkeling waarbij externe druk betreft gedrag vervangen werd door interne druk, net zoals Bentham dit zag bij het Panopticon en Foucault bij de overgang van lijfstraffen naar het sociaal contract. Elias schreef dat door differentiatie er een toenemende afhankelijkheid tussen mensen ontstond (Elias, 2011). Het verschil tussen landen en groepen nam weliswaar af, het verschil binnenin deze landen en groepen nam toe. Door het geweldsmonopolie van de staat (leger, politie), was men geneigd zich meer in te houden, men werd door regels en gezag gedisciplineerd. Uiteindelijk begonnen mensen deze gedragsregulatie te internaliseren (Ibid.). Dat wil zeggen dat de regels van binnenuit kwamen en men nu eenmaal 'wist hoe het hoorde'. Er ontstond angst om buiten de boot te vallen, men was tenslotte aangewezen op anderen. Dit zorgde voor een toenemende beheersing of regulering van driften en emoties. Deze hadden geen plaats meer in het publieke leven. Waar eerst op straat van alles gebeurde, werden natuurlijke zaken zoals openlijk urineren en luid boeren in de taboesfeer geplaatst en nam de uiting van dit gedrag in het publieke leven dan ook af (Ibid.).

Het civilisatieproces ging gepaard met het proces van individualisering. Juist omdat mensen op een meer autonome wijze dan voorheen hun leven konden vormgeven, werden de verschillen geïnternaliseerd opdat er conclusies getrokken konden worden over kenmerken van de veroordeelde. Er werd door een classificatiesysteem een verdeling gemaakt (Foucault, 2010). Dit schiep overzicht voor de individuen en maakte een pragmatische aanpak mogelijk. Zo reguleerde men specifieke interacties: een gevangene kon alleen samenkomen met een ander op het verzoek van een bevoegd gezag. Hierdoor kon de gevangene worden beschermd tegen 'verstorende invloeden' en 'leerzame contacten' verkrijgen (Foucault, 2010). Vrij van verstorende invloeden kon de disciplinerings binnen een strafinstelling zich voltrekken. Alle aspecten van het leven werden bijgehouden en gereguleerd, hierbij ontstond tevens dossiervorming van individuen (Ibid.), wat vandaag de dag nog een prominente werkwijze is van disciplineringsinstellingen.

Foucault beschrijft in zijn werk *Discipline, Toezicht en Straf* de maatschappij brede ontwikkeling richting disciplinerings. Het hoogtepunt van disciplinerings is het met één beweging overzicht te kunnen krijgen en daarmee de indruk wekken dat permanent toezicht mogelijk is, zonder dat dit er

echt hoeft te zijn (Foucault, 2010). Dit leidt tot wat Bentham voor ogen had: geïnternaliseerde discipline. Toch had Foucault benoemd dat men in de sociale contractfase veronderstelde dat de gevangenis zou verdwijnen. Er was toen ook al veel kritiek op het gevangeniswezen. Gevangenisstraf kon immers niets bijdragen als antwoord op een specifiek delict en in termen van retributie (terugbetaling vanwege verbreken sociaal contract) geschiedde er tevens weinig: de crimineel werd weliswaar uit de maatschappij geplaatst waardoor deze veiliger zou zijn, maar de bewuste crimineel had in de gevangenis geen mogelijkheid om iets terug te doen voor de maatschappij (een notie die toen al, in termen van het sociaal contract, belangrijk werd geacht). Eigenlijk was gevangenisstraf meer een soort maatregel, een inverzekeringstelling in plaats van straf (Foucault, 2010).

Een mogelijk antwoord op de vraag waarom gevangenissen toch aan populariteit wonnen heeft wederom betrekking op het proces van disciplineren. Aan het eind van de 16^e eeuw in Nederland bestond er een gevangenisontwerp waarin de gevangene gedisciplineerd werd door middel van nuttige arbeid. Men was namelijk fel tegen luiheid. De gevangene werd in staat gesteld geld te verdienen waardoor het gezin wat hij achterliet niet óók gestraft werd en hiernaast werden er 'goede gewoonten' aangeleerd (Ibid.). Zo kregen criminelen wier misdrijf werd gezien als voortvloeisel van luiheid dwangarbeid opgelegd. Zodoende werd er in de gevangenis niet alleen een gedragsnorm opgelegd, maar men probeerde ook de gevangene te heropvoeden door hem gangbare arbeidsverhoudingen te laten internaliseren (Ibid.). Een ander voorbeeld van disciplineren zien we in een Brits ontwerp van een gevangenis waar de crimineel in eenzame opsluiting verkeert, met als doel door middel van zelfreflectie aan persoonsverbetering te doen. Foucault concludeert dat de populariteit van de gevangenis voort moet komen uit de opkomst van disciplinerende machtstechnieken in de 17^e en 18^e eeuw. Zoals we hebben gezien was het doel van opsluiting niet het terugbetalen van de kosten veroorzaakt door het verbreken van het sociaal contract, maar de heropvoeding en disciplineren van de crimineel (Ibid.).

Foucault beschrijft het proces van disciplineren in de algehele samenleving veelvuldig door middel van de analogie met de panoptica. Centraal hierbij is dat de macht zich niet meer op één plaats bevindt zoals in de tijden van Hobbes (de vorst), maar zich over het hele systeem uitstrekt. Opmerkelijk hierbij is dat toezichthouders, bekleed met die macht, zelf ook weer onder toezicht staan. Het machtssysteem strekt zich uit over de gehele maatschappij (Foucault, 2010). Fysiek geweld is niet langer essentieel als het gaat om het bewerkstelligen van discipline, toezicht en straf, de nieuwe vorm van machtsuitoefening is voldoende. Macht is in die zin een vorm van sociale innovatie te noemen, omdat er met minder middelen (bewakers, juridisch actoren) meer toezicht wordt bereikt.

Door deze wijdverbreide surveillancetechniek wordt toezicht van allen op allen mogelijk. Foucault (2010) theoretiseert dat deze ontwikkeling ook invloed heeft gehad op de inrichting van ziekenhuizen, arbeidersbuurten en zelfs van hele steden. De disciplinerende samenleving, zoals ontstaan in de loop der 18e eeuw, beweegt dus van de periferie naar het centrum van de machtsuitoefening (van misdrijven naar alledaagse situaties, dus van macro- via meso- naar microniveau). Dit maakt ook dat de macht minder zichtbaar wordt: discipline, toezicht en straf worden niet langer door een centrale autoriteit en mét publiek voltrokken. Bovendien vindt disciplineren nu niet meer uitsluitend in gevangenissen plaats. Men kan beargumenteren, dat de machtsuitoefening zich nu over een groter terrein uitstrekt en daarmee zelfs grotesker wordt dan lijfstraffen.

We hebben gezien dat Hobbes en Bentham pleitten voor de disciplineren van burgers als subjecten, ten behoeve van een ordelijke maatschappij. Foucault en Elias beschrijven juist de mechanismen en historische epistemes waarbinnen deze vormen van disciplineren hebben plaatsgevonden. Foucault beschrijft, hoewel hij dat meer in andere werken doet, dat de ontwikkeling van de manier van machtsuitoefening zich op verschillende terreinen van het sociale leven heeft laten zien. Disciplineren en macht zijn zodoende bijna overal te vinden. In *Discipline, Toezicht en Straf* benoemt hij al wel dat de groei van de in toom te houden massa gepaard gaat met het veranderende productie- en arbeidsproces, waaraan arbeiders onderworpen worden.

3. Het UWV als disciplinerende macht

Het UWV als disciplinerende macht ten behoeve van genezing sociaal lichaam en surveillancetechniek.

Zoals in het vorige hoofdstuk is betoogd, is in deze tijd de disciplinerende macht alom aanwezig maar weinig zichtbaar. De gecontroleerde individuen zijn echter wél zichtbaar. Waar eerst de vorst zichtbaar was en het publiek anoniem, is datzelfde publiek nu volop in het vizier maar de macht is grotendeels onzichtbaar geworden. Kennis over het individu wordt vergaard, gesorteerd en gedocumenteerd. Naarmate het individu meer afwijkend gedrag vertoont (d.w.z. crimineel, 'gek' of anderzijds afwijkend van de norm) neemt classificatie toe. Een dergelijk individu wordt tot object van onderzoek gemaakt en geobserveerd. Het verzamelen van een veelheid aan kennis over de populatie maakt haar immers meer voorspelbaar (Foucault, 2010). Foucault noemt hierbij met name subpopulaties; groeperingen die afwijken van de norm, onvoorspelbaar zijn en zodoende vaker onder de loep worden genomen en bloot worden gesteld aan wijd verbreide vormen van discipline, toezicht en straf. Registratie van (sub)populaties geeft de disciplinerende macht een groot arsenaal aan handelingsmogelijkheden (Ibid.) Foucault (2010) benoemt hierbij dat er een veelheid bestaat aan instituties welke deze disciplinerende macht uitoefenen over (sub)populaties. Dit strekt dus verder dan bijvoorbeeld alleen de politie.

Hier komt het UWV (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen) in het vizier. Het UWV is in primaire zin geen straffende instantie te noemen (hoewel de subjecten ervan hier wellicht anders over denken) maar toch is zij duidelijk een maatschappelijk instituut dat gericht is op toezicht en disciplinerende macht. De doelstelling van het UWV is namelijk het effectiever maken van burgers, die op enige wijze van de maatschappelijke norm afwijken. Bij het uitvoeren van de participatiewet in 2010 zien we hier opnieuw een disciplinerende macht die invloed tracht uit te oefenen op de burgers. De uitvoerder van deze wet is grotendeels het UWV, omdat zij alle voormalig uitkeringsgerechtigden en in het bijzonder personen met een Wajong uitkering moeten herkeuren in een poging het aantal ingeschrevenen terug te dringen. Wederom is het de bedoeling om productiviteit te verhogen en luiheid tegen te gaan. Het UWV als surveillanceorgaan controleert individuen en maakt deze zichtbaar door documentatie en classificatie. Het individu wordt tot onderzoeksobject gemaakt en vergeleken met een norm. Het publiek-bestuurlijke discours kenmerkt deze individuen steeds meer als 'mensen met mogelijkheden', maar deze ogenschijnlijk positieve draai is wat problematisch omdat het voor veel leed kan zorgen. Dit gebeurt namelijk op het moment dat individuen die echt niet kunnen participeren (al dan niet in hun ervaring of perceptie), hiertoe toch gedwongen worden. Zoals eerder criminaliteit een urgent en exponentieel stijgend maatschappelijk probleem leek (zoals bij de overgang van lijfstraffen naar de - opkomst van - surveillancetechnieken) lijkt nu een tendens gaande waarin de 'defecte' mens een urgent en stijgend maatschappelijk probleem is. De disciplinerende macht is hier gedeeltelijk zichtbaar voor de burger die met deze instantie in aanraking komt: het betreft een relatief anoniem orgaan dat pas een gezicht krijgt in de vorm van een frontliniewerker zoals een keuringsarts. De disciplinerende macht van dit instituut zit hem niet alleen in de dataverzameling, analyse en beoordeling van het subject, het zit ook in de manier waarop dit subject benaderd wordt. Veelal komen brieven waarin de mededeling opgenomen is dat de cliënt moet verschijnen op een afspraak, zeer kort voor de geplande afspraak aan. Er vindt bij het oproepen, in somerende zin, geen overleg plaats, noch is er de mogelijkheid om hierover in gesprek te gaan wanneer de afspraak bijvoorbeeld niet uit komt. De consequenties voor het niet verschijnen op een dergelijke afspraak, of

dat nu per abuis is of niet, zijn groot: een (mogelijke) uitkering wordt al snel gestopt. Ook hierbij zien we dat het proces van waarheidsvinding hier afhankelijk is van de huidige opsporingstechnieken. Waar een individu in bijvoorbeeld 2005 nog gemakkelijk door het UWV werd geloofd door één brief van een psychiater of arts, vraagt het UWV nu om veel meer informatie, gebruikt eigen artsen ter beoordeling en besluit zodoende vaker dat de betreffende cliënt wél in staat is om te werken. Er wordt hier getracht de mogelijkheden die iemand bezit te benutten, dit kan voor de een emanciperend zijn en voor de ander een druk. De notie van het sociaal contract komt hier wederom naar boven. Foucault (2010) schrijft dat door de misdaad aangerichte maatschappelijke schade wordt hersteld in de vorm van een straf, net als in alle contracten het geval is wanneer er contractbreuk en resulterende schade is. Nu is het individu *an sich* niet zozeer aan te rekenen dat hij het contract verbreekt, er valt echter wel te beargumenteren dat de Nederlandse staat middels de Participatiewet een nieuw soort sociaal contract tracht te bewerkstelligen, waarin de grote groep niet geactiveerde thuiszitters kan worden gekenmerkt als de groep waar maatschappelijke schade op kan worden verhaald, door hen te activeren. De schade zou dan bestaan uit het niet (financieel) bijdragen aan de maatschappij (door werk) terwijl diezelfde maatschappij wel de uitkeringen moet betalen. Hier zie je dat macht niet alleen repressief, maar ook productief uit kan werken. Het kan zodoende worden geduid als een logische consequentie van een rationeler wordende samenleving.

Nu er enige contextualisering heeft plaatsgevonden door het introduceren van het instituut UWV als moderne disciplinerende macht, is de analyse van Schinkel (2007) op zijn plaats. Gezien de beperkte grootte van deze scriptie is het niet mogelijk het gedachtegoed van Schinkel hier naast dat van Foucault compleet te behandelen. Wat echter relevant is, is de vergelijking met de samenleving als sociaal lichaam. Althans, Schinkel (2007) merkt op dat er in de loop der geschiedenis veelal over de samenleving is nagedacht als zijnde een sociaal lichaam. De vorst was dan bijvoorbeeld het hart en het hoofd de kerk, of de politiek het hoofd en de burgers de handen, etc. Zo zou nu het UWV gecontextualiseerd kunnen worden als smeerinstantie voor de ledematen: het primaat moet immers zo frictie-loos mogelijk functioneren. Het opmerkelijke aan de notie van een sociaal lichaam is dat het geheel en de samenhang daarvan vrij functionalistisch bekeken worden: er is sprake van onderlinge afhankelijkheid, er is een afbakening van wat er binnen het lichaam is en wat daarbuiten, en bovendien hebben er zich in dit lichaam pathologieën voltrokken. Een van die pathologieën is natuurlijk de non-conformist. Eeuwenlang houdt de mensheid zich bezig met de vraag wat toch te doen met hen die overtredingen begaan in juridische of sociale zin. Stollingen van deze zorgen verworden tot woorden en labels als: 'gek', 'allochtoon', 'misdadiger' of 'arbeidsongeschikt'. Foucault liet al zien dat deze binaire opposities zowel pragmatisch als disciplinerend waren. Schinkel (2007) lijkt hetzelfde pragmatische karakter te herkennen, maar vraagt zich meer af hoe het denken over het sociale lichaam is ontstaan en wat deze veelal nauwelijks geëxpliciteerde idee voor consequenties heeft in de manier waarop wij de wereld aanschouwen en hierin handelen. Zo zet hij uitvoerig uiteen hoe bijzonder het eigenlijk is dat men in Nederland, in tegenstelling tot andere landen, het woord 'allochtoon' kent. Hij stelt hierbij dat we in onze optiek een groep in ons midden hebben, die eigenlijk niet in ons midden verkeert. Door het in leven roepen van een term als 'allochtoon' voltrekt zich een soort negatie waarmee wordt voorgesteld dat een groepje buiten de maatschappij staat (hetzelfde geldt voor 'crimineel'). Als we dus wederom de samenleving als sociaal lichaam zien, zou er buiten de contouren van dit lichaam een eilandje moeten bestaan waar de criminelen zitten, en een ander eilandje met de allochtonen enzovoorts. Dit doet wat lachwekkend aan en laat zien dat wat wij niet in ons midden achtten, er wel daadwerkelijk is. De pathologie ten slotte, lijkt altijd een focuspunt

geweest te zijn. Schinkel (2007) noemt de omgang met (gepercipieerde) pathologieën binnen het sociaal lichaam een sterfelijheidsnegatie. Uit angst en onkunde over hoe met de immanente dood van het voorgestelde sociale lichaam om te gaan, ontstaat er een hypochondrische preoccupatie met het diagnosticeren en behandelen van pathologieën. Welnu, een hedendaags voorbeeld dat aan kan sluiten op de lange rij voorbeelden zoals gegeven door Schinkel (2007) is dat van de burger met een diagnose, waarvan de diagnose stelt dat de burger 'defect' is en daarom niet geheel mee kon of hoefde te doen binnen dat sociale lichaam. Nederland heeft een lange geschiedenis als verzorgingsstaat en het is eigenlijk altijd zo geweest dat er ruimte was voor afwijkende individuen. Toch was er op een gegeven moment ontevredenheid vanuit de politiek en andere bestuurlijke instanties en is er in 2010 de Participatiewet ingevoerd. In het volgende hoofdstuk wordt de participatiewet geplaatst binnen de huidige verzorgingsstaat en zal de persoon met de Wajong uitkering als specifieke casus worden besproken, alvorens de tot nu toe geschetste theoretische achtergronden hierop worden betrokken.

4. Casus:

De participatiewet en consequenties voor de Wajong-populatie

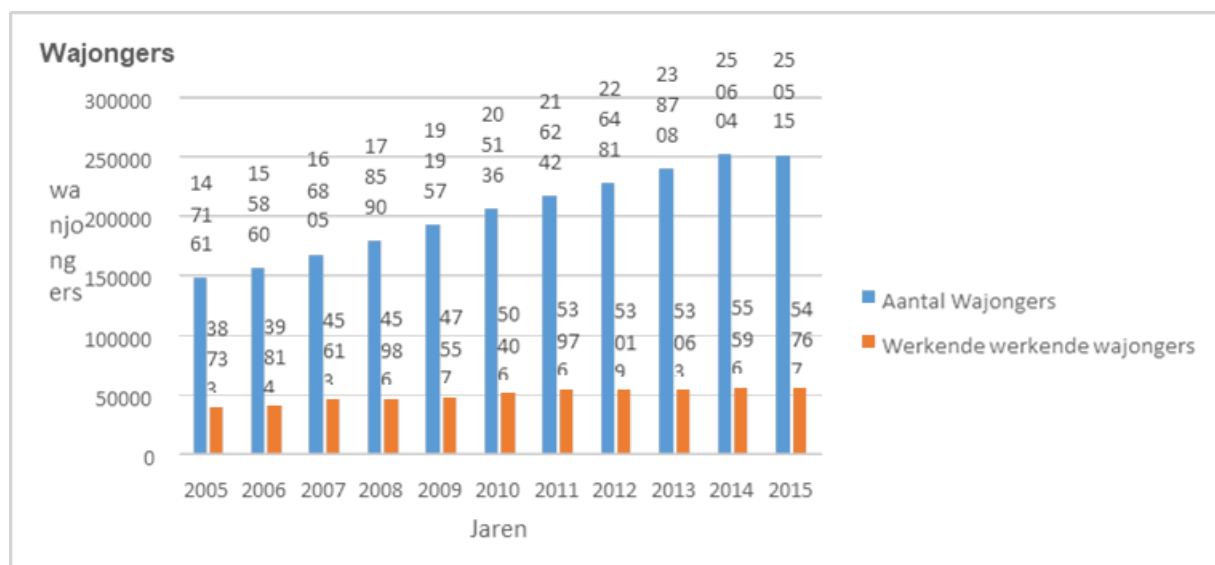
De verzorgingsstaat heeft gedurende de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw een crisis doorgemaakt. Een toenemend aantal mensen deden een beroep op de sociale voorzieningen in verband met een hoge mate van werkloosheid. Gelijktijdig liepen de belastingopbrengsten terug waardoor het begrotingstekort in 1982 op 10,7% van het BNP uitkwam (Andeweg & Irwin, 2002). De hiervoor zo gewaardeerde en breed uitgebouwde verzorgingsstaat bleek financieel onhoudbaar. Vervolgens heeft men dan ook getracht de verzorgingsstaat terug te dringen, door middel van het verlagen van lonen en uitkeringen evenals het verlagen van de overheidsuitgaven (Ibid.).

30 jaar na de invoering van de verzorgingsstaat zijn we gaan spreken van de 'participatiestaat'. De participatiestaat is een concept afkomstig uit het Europese welvaartsdebat en is gericht op decentralisatie van verantwoordelijkheden, van centrale naar lokale overheden, om zodoende de kosten van zorg en sociale zekerheid te verminderen (van der Veen, 2009). Het idee achter de participatiesamenleving is, dat burgers zorg voor zichzelf en elkaar gaan dragen (publieke verantwoordelijkheid), in plaats van dat verantwoordelijkheid bij de overheid wordt neergelegd. Het verscherpen van sociale voorzieningen door middel van (financiële) prikkels zou mensen moeten activeren tot participatie (Ibid.). De participatiewet en het verminderen van het aantal Wajong-gerechtigden met 5.500 in 2015 zijn hier voorbeelden van. Zodoende wordt zowel getracht om de gezondheid van individuen te managen, als ook om individuen te activeren tot productieve burgers. Ook het managen van het systeem *an sich*, de verzorgingsstaat, kan worden gezien als inherent onderdeel van het genezen van de maatschappij en als het veranderen van surveillance- en opsporingstechnieken als inherente exercitie van een in toenemende mate rationeler wordende samenleving.

Mensen geboren na 1967 die arbeidsongeschikt zijn, hebben recht op een Wajong-uitkering. Het gaat om jonggehandicapten die voornamelijk om niet-lichamelijke redenen geen mogelijkheid hebben tot participatie op de arbeidsmarkt (o.a. autisme en verstandelijke beperkingen) en zodoende niet in eigen levensonderhoud kunnen voorzien. Een voorwaarde hierbij is dat een individu over een officiële verklaring beschikt, zoals van een arts of psychiater. Met andere woorden: er moet wel bewijs in de vorm van documentatie worden geleverd. De hoogte van het inkomen van een Wajonguitkering bedraagt 75% van het wettelijk minimumloon. Hoewel de hoogte van een individuele Wajong-uitkering dus vrij laag is, is de totale som aan Wajong uitkeringen er eentje die stijgt (tot zeker 2015). Ook was de instroom in 2010 vier keer zo hoog als ten tijde van de instroom van de voorganger van de Wajong, de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW). Mede in verband hiermee is de uitvoering van deze wetgeving gedecentraliseerd. Deze decentralisering is namelijk onderdeel van het overheidsprogramma gericht op het bewerkstelligen van de 'participatiesamenleving' door middel van publieke verantwoordelijkheid (van der Veen, 2009). De verzorgingsstaat blijkt financieel onhoudbaar en de overheid tracht door middel van een cultuuromslag mensen meer op hun eigen verantwoordelijkheid aan te spreken, evenals te decentraliseren (Ibid.). Zo zouden gemeenten een passender aanbod in zorg kunnen leveren aan hun eigen inwoners, in plaats van dat dit vanuit het rijk wordt gedaan. In werkelijkheid houdt dit echter vaak in dat er bezuinigd moet worden en hier wordt vervolgens beleid op gemaakt. De

participatiewet van 2010 kan in dit licht worden begrepen. Dit houdt voor Wajongers in dat er herkeuringen zijn en sommigen van hen zullen hierna moeten gaan werken ('geactiveerd worden'). Hier tekent zich sterk een beeld van een rationeler wordende samenleving af. Waar Foucault eerder nog schetste dat in de overgang naar de sociale contractfase er door middel van nieuwe opsporingstechnieken 'ineens' méér criminelen waren, kan men hierbij stellen dat de non conformerende burger eerst op een bepaalde manier in het vizier was, maar nu door het proces van decentralisatie (in dit geval van de Wajong) op een andere manier in beeld wordt gebracht. Daarbij lijkt maatwerk het, wellicht door regeldruk en gebrek aan expertise, af te leggen tegen het uitvoeren van de door het rijk gestelde doelen als het gaat om het terugdringen van de Wajong populatie. Ook Schinkel s (2007) schets van de preoccupatie met het (genezen van) het sociale lichaam komt hier duidelijk naar voren in de zin van dat er weer een nieuwe manier is ontstaan om gezondheid te managen.

Tussen 2005 en 2014 heeft zich een opmerkelijke ontwikkeling binnen de groep Wajongers afgespeeld. We zien een stijging in het aantal Wajongers tussen 2005 en 2014, maar tegelijkertijd een afname van het aantal werkende Wajongers in diezelfde tijdspanne. Ondanks de participatiewet die in werking is getreden in 2010, zijn er dus niet noemenswaardig meer Wajongers gaan werken. Achterberg et al., (2010) beschrijft dat deze groep jonggehandicapten het betreden van de arbeidsmarkt dan ook heel moeilijk vindt. De belemmerende factoren die zij ervaren zijn: de leeftijdsgrens van 35 jaar, het hebben van een negatief zelfbeeld en een gebrek aan motivatie. Het UWV benoemde al dat ruim twee-derde van de Wajongers een ontwikkelingsstoornis zoals een verstandelijke beperking of een stoornis in het autismespectrum heeft. De vraag is dan ook of en in hoeverre verhoogde participatie van in ieder geval dit segment van de Wajongers reëel is. Jaarlijks stroomt tenslotte slechts maximaal 0,3 % van de Wajongpopulatie uit naar werk en is er ook nog eens een licht dalende trend te zien in het aandeel werkende Wajongers sinds 2009, ondanks verscherpt beleid (UWV, 2014).

Figuur 1. Aantal Wajongers en het aantal werkende Wajongers. Bron: UWV (2015).

5. Waarheidsbenaderingen

Alvorens af te sluiten met een concluderende toepassing aan de hand van de tot nu toe genoemde beschouwingwijzen lijkt het belangrijk nog een kort hoofdstuk te wijden aan het verschil tussen essentialisme en sociaal constructivisme en de mogelijke rol hierbij als het gaat om het analyseren van non conformerende individuen en maatschappelijke architectuur (bestuur).

5.1. Essentialisme

In het verleden zijn er allerlei soorten mensen beschouwd als zijnde deviant: afwijkend, non conformerend. Dit ging over de meest verschillende kenmerken en levensdomeinen. Of het nu ging om het individu dat een afwijkende religie, seksualiteit of psyche had of om zichtbare gedragingen. Vaak is er bij dergelijke beschouwingwijzen een al dan niet expliciete veronderstelling betrokken over de vermeende aard van het individu of diens afwijking. Een voorbeeld is te vinden bij beschouwingwijzen over 'de pedofiel'. Vanuit een essentialistisch oogpunt kent liefde een essentie of wezenlijk element, dat een afwijking als pedofilie mist, waardoor dit als foutieve of ziekelijk psychologische conditie kan worden geduid. Elke aandacht voor cultureel-historische contingentie valt hiermee weg, terwijl wij inmiddels ook weten dat het fenomeen 'pedofilie' nogal verschillend wordt geschetst en begrepen in de loop der tijd en in verschillende culturen (In het oude Griekenland was knapenliefde normaal en ook in ons eigen land is het nog niet zo lang geleden dat trouwen of seksuele gemeenschap onder de achttien niet als problematisch werd gezien). Essentialisme stamt uit het werk van Plato en Aristoteles en is een zienswijze waarin de natuur of de essentie van dingen als gegeven wordt beschouwd (DeLamater & Hyde 1998). Dit is de essentialistische benadering: het idee dat sommige dingen ofwel inherent 'waar' of 'echt' zijn van nature, of dat 'dingen zijn gegeven' (DeLamater & Hyde, 1998).

De DSM-5 verschijnt hierbij als cruciale schakel op het toneel, als het gaat om de link tussen de Wajonger en diens disciplinerende door het UWV en daarmee in het grotere verlengde de maatschappij. De *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* is hét boek dat sinds decennia over de hele wereld wordt gebruikt om mensen met psychologische problemen te diagnosticeren. Hierin zien we beschrijvingen die waarheid genererend zijn (een sociaal construct genereert waarheid). Het boek zegt niets over de interactie of socialisaties door de waarden van een samenleving. Toch gaat de DMS (1-5) niet geheel voorbij aan de mogelijkheid tot cultuur- en tijdsgebonden te zijn. De in de DSM opgenomen classificaties zijn namelijk in iedere editie anders. Daarmee is het een zeer pragmatische opsomming waarin stoornissen en afwijkingen weliswaar worden geschetst als aangeboren (hetgeen essentialistisch van aard is) maar het is tevens sociaal constructivistisch te noemen omdat de classificaties sedert de eerste editie inmiddels vijfmaal ingrijpend gewijzigd zijn.

De DSM reduceert psychologische condities of zelfs karaktereigenschappen tot psychologische afwijkingen, een conditie van het individu. Door middel van diagnostiek, zoals bij de DSM-5 kan men het individu 'meten'. Dit is essentialistisch omdat het een set van eigenschappen die een persoon definiëren als afwijkend, non conformerend en deviant, beweert te kunnen meten. Het probleem hierbij is dat een dergelijke waarheids- schouwing of bevinding een meer integrale of holistische zienswijze van een individu bij voorbaat uitsluit, ook omdat het uitgaat van een aangeboren natuur van individuen. Een volledige meting en dus schouwing van een individu, met aandacht voor tijd en cultuur, kan hiermee niet geschieden. Anderzijds erkent de DSM, juist door de frequente en

ingrijpende wijzingen in classificaties en behandelingen dat een stoornis of afwijking een kwestie van classificatie is.

Nog complexer wordt de zaak als wij bedenken dat juist deze stelligheid in waarheidsschouwing ervoor heeft gezorgd dat bepaalde individuen vrij gemakkelijk het label 'arbeidsongeschikt' konden worden toebedeeld. Op het moment dat er namelijk een flinke DSM-diagnostisering had plaatsgevonden, werd het veelal door alle betrokken actoren redelijk geaccepteerd dat die persoon nu 'eenmaal zo was' en daardoor 'beperkingen' had. Dit lijkt nu juist te worden meegenomen in het idee dat iedereen wel iets kan en men vooral mee moet doen. De manier waarop deze beoordeling dan precies geschiedt lijkt te maken te hebben met de beslissingsruimte of beleidsvrijheid van de betrokken *street level professional* (Lipsky, 2010) en ook de mondigheid en kennis van het betrokken individu kan hier een rol in spelen. Ter vergelijking: er is met meerdere individuen met Wajong gesproken in de fase van explorerend onderzoek. Hier zat een vrouw bij die terminaal ziek is – MS - en die van 100% arbeidsongeschikt naar volledig arbeidsgeschikt ging, omdat de UWV arts tegen alle ziekenhuisdocumentatie in meende dat deze niet zo mondigde vrouw wél kon werken. Een andere persoon die het voor elkaar krijgt twee studies parallel te volgen werd na tien jaar herkeurd en stond binnen tien minuten buiten, omdat het 'evident' zou zijn dat ze nog steeds voor 100% arbeidsongeschikt was.

5.2. Sociaal constructivisme

In tegenstelling tot de essentialistische benadering, is er de sociaal constructivistische benadering die (bijna) alles in de wereld als een sociaal construct beschouwt. Dit kan betrekking hebben op vrijwel alle onderwerpen. Het meest illustratief is wellicht het fenomeen religie: religie is vanuit dit oogpunt geen natuurlijk voortvloeisel uit het bestaan van een God, maar het idee van een groep mensen. Mits men er natuurlijk van uit gaat dat werkelijkheid actief wordt geconstrueerd en geen metafysisch voortvloeisel is. Vanuit dit perspectief en door de loop der geschiedenis zien we dat deviantie, non-conformiteit en afwijking geconstrueerd zouden kunnen zijn, in plaats van een natuurlijk gegeven dat geenszins stabiel lijkt te zijn in de tijd. De ruimte voor nuance en het bevragen van de historische en culturele context evenals de al dan niet impliciete waardeoordelen onderliggend aan de sociale constructen is wat het concept zo aantrekkelijk maakt voor sociologen en filosofen. Michel Foucault liet ons eerder al zien dat men als een archeoloog de lagen van het denken (epistemes) kan afgraven. Wat in een bepaalde laag (episteme) een logische en consistente gedachtegang of schouwingswijze kan zijn, kan in een ander episteme volslagen ridicul zijn. Een dergelijk episteme kan worden gezien als gedeeld waarde- en betekenisstelsel. De manier waarop er bijvoorbeeld in de middeleeuwen werd gedacht over de plaats van de aarde in ons zonnestelsel is hier ook een voorbeeld van. Een meer recent en passend voorbeeld is de veelgehoorde observatie 'vroeger was iemand gewoon druk, nu heet dat volgens de DSM ADHD'. Belangrijk hierbij is om op te merken dat het beide waar kan zijn: het kan inderdaad zo zijn dat bepaalde condities écht zijn (en dat iemand met ADHD echt een andere biochemische opmaak heeft) en dat de zienswijze hierop samenhangt met de huidige geaccepteerde meeteenheden en categorieën. Essentialisme en sociaal constructivisme *hoeven* elkaar dus niet uit te sluiten.

(Psychologische) Ziekte kan worden gezien als een sociaal construct. Conrad en Barker (2010) hebben vanuit de medische sociologie hier een analyse voor geopperd. In hun werk '*The Social Construct of Illness*' noemen zij dat sociologisch constructivisme een conceptueel raamwerk is dat de culturele en historische aspecten benadrukt van fenomenen die globaal worden gezien als exclusief natuurlijk.

Doordat Conrad en Barker (2010) dit doen, wordt er ook een onderscheid gemaakt tussen pathologie (*disease*) als biologische conditie en ziekte (*Illness*) als sociale betekenis van de conditie. Bij het analyseren van de sociaal constructivistische aard van (psychologische) ziekte en condities is het belangrijk hoe symptomen gelabeld of gediagnosticeerd worden als ziekte of conditie. Het zijn zodoende evaluatieve categorieën gebaseerd op sociale ideeën wat wel niet acceptabel of wenselijk is, analoog met hetgeen Foucault eerder beschreef. Wat wenselijk is voor een samenleving, kan dan worden geïnclassificeerd als 'ziek' en 'gezond'.

5.3. Discours, macht en de wetenschappelijke ontdekking van (psychologische) ziekte

Normatieve ideeën zijn inherent verbonden met waardeoordelen. Het opereren van het UWV als verlengde en uitvoerder van de participatiewet heeft dan ook naast een pragmatische waarde tevens een ideologische lading. Zoals we hebben gezien bij het vorige hoofdstuk was de uitkomst van de maatschappijanalyse van dien aard dat er een besluit werd genomen tot verandering: minder Wajongers, meer aan het werk. De term 'ethisch kolonialisme' kan hierbij worden betrokken, omdat het gaat om het opleggen van een wenselijk geachte cultuur waarin iedereen zoveel mogelijk 'mee moet doen met de maatschappij'. (Ethisch kolonialisme verwijst hierbij naar het fenomeen waarin er vanuit ideologie en vaak met enige machtsuitoefening een praktijk wordt opgedrongen.) Dit heeft te maken met een gedeeld waardesysteem. Non conformiteit, afwijking en deviantie kunnen sociale constructen zijn, objecten van betekenis gevende handelingen. Het discours hier om heen is zodoende open voor analyse. Wagner (2012) beargumenteert dat een gedeeld waardesysteem het maatschappelijk discours vormgeeft. Binnen dit discours zijn er betekenisgevingen over (psychologische) ziekte en afwijking. Het valt daarbij op dat bepalingen en betekenisgeving over deze specifieke vormen van non conformiteit, afwijking en deviantie statisch en essentialistisch zijn: het is aangeboren, het gaat niet weg, een persoon is 'defect'. Wagner volgt hierbij het idee van een van de grondleggers van de sociologie, Émile Durkheim: relatief stabiele kernideeën over de wereld bestaan in samenlevingen in de vorm van collectieve representaties. Een discours zou een collectieve representatie kunnen zijn van een samenleving. Foucault schreef later uitvoerig over de rol van discourses in samenlevingen. Representaties van een discours hebben geen waarheidswaarde, maar maken dat er waarde kan worden toegekend aan een specifiek onderwerp. Dit biedt een plausibele achterliggende reden waarom men nu geneigd is te denken over afwijkende individuen op de manier waarop wij dat nu doen, hetgeen wederom (ook) een sociaal fenomeen en niet louter een voortvloeisel uit de natuur. Ideeën over wat juist gedrag is komen dus niet noodzakelijkerwijs geheel voort uit de natuur of aard van gedragingen, maar zijn sociaal geconstrueerd (Wagner, 2012). Essentieel hierbij is communicatie tussen leden van de maatschappij waarin het gedeeld betekenisstelsel bestaat (Wagner, 2012).

Wat geldt als afwijking, berust dus niet op een gegeven en onveranderlijk kenmerk van wat de norm is of wat goed is; het vloeit voort uit een discours, ofwel het is sociaal geconstrueerd. Afwijking is daarmee een politiek begrip, verbonden met waardesystemen en cultuur. Discourses organiseren en structureren de manier waarop een bepaald onderwerp, object of proces besproken wordt. Foucault is befaamd om zijn discoursanalyses waarbij macht steeds een terugkerende factor is. Een van de eerste kenmerken van macht binnen het discours van afwijkende individuen zoals de crimineel of de 'gek' bij Foucault is het objectiveren tot kennisobject, wat besproken is in hoofdstuk 1. In de loop van de achttiende eeuw moesten moderniserende samenlevingen populaties managen in plaats van subjecten. Daartoe wordt de crimineel tot onderzoeksobject gemaakt bij het vergaren en inventariseren van bewijsmateriaal en documenten. Dit zien we later ook terug bij de psychiatrische

patiënt. Opmerkelijk hierbij is de focus op de negatieve kanten van gedrag. Zoals genoemd ging de toenemende surveillance ontwikkeling en toepassing gepaard met categorisatieprocessen en scheidingen (binaire opposities) over 'ziek' en 'gezond', 'normaal' en 'abnormaal' en andere '(on)wenselijkheden'. Door middel van opkomende wetenschappelijke methoden wordt het steeds gemakkelijker het object (afwijkende burger) te inventariseren en disciplineren, hetgeen kan worden opgevat als een poging om 'de waarheid' te ontdekken. Deze waarheid krijgt vorm in onderzoeksrapporten, die aantonen dat mensen met beperkingen ook mensen met mogelijkheden (kunnen) zijn, wellicht achterliggende aan de nieuwe koers van de verzorgingsstaat. Ook krijgt de waarheid specifiek vorm bij het te onderzoeken subject: de Wajonger die (opnieuw) door het UWV getest wordt.

6. Toegepaste conclusie

De participatiewet lijkt helemaal niet zo effectief als we kijken naar de beschikbare cijfers. Bovendien laten Achterberg et al., (2010) al zien dat het voor veel Wajongers moeilijk wordt geacht om tot de arbeidsmarkt toe te treden. Ook kunnen wij veronderstellen dat in de trend om mensen te (re)activeren er het risico is dat juist die mensen die écht niet kunnen participeren, hiertoe toch gedwongen worden. Verder is het zo dat de beslissingsruimte van de betrokken keuringsarts of arbeidsdeskundige dusdanig is, dat er wellicht sprake van willekeur kan zijn. Ten slotte bestaat er informatie asymmetrie tussen UWV-werker en opgeroepen Wajongers. Die laatsten zijn volledig afhankelijk van het beoordelingsvermogen (op basis van opleiding, kennis, ervaring en opdracht) en de handelwijze van de betreffende UWV-medewerker.

In hoofdstuk 2 zagen we dat disciplinerende macht volgens Foucault begrepen kan worden door een analytisch-sociologische benadering met aandacht voor zowel micro- als macroprocessen. Foucault beschrijft in zijn *Discipline, Toezicht en Straf* een maatschappij brede ontwikkeling richting disciplinerende. Subpopulaties in de loop der geschiedenis zijn gedwongen zich aan te passen aan een norm. Door middel van oefening, onderzoek en waarheidsbevinding worden zij gedisciplineerd. Deze ontwikkeling van het beheersbaar maken van afwijkende subpopulaties vormt onderdeel van processen van modernisering en sociale beheersing. Juist in tijden van de participatiesamenleving is het interessant dit toe te passen op de Wajonger.

Zoals we gezien hebben begon het proces van sociale beheersing al in de middeleeuwen. De vorst als Leviathan was de alleenheerser die zijn subjecten disciplineerde door middel van het sociaal contract. Later volgde de opkomst van controlesystemen die resulteerden in disciplinerende en verwetenschappelijking. In de gevangenis is ten slotte niet meer de wil het doelwit (van disciplinerende) maar net als in tijden van de lijfstraffen opnieuw het lichaam en ook de geest (Foucault, 2010). Het subject moet zich bekwamen in een levensstijl van structuur en regelmaat (Ibid.). Hetzelfde zien wij terug in het geval van de Wajonger die met lichamelijke of geestelijke beperking/uitdaging opnieuw een (meer productieve) verhouding moet zien te vinden tussen deze staat en de maatschappelijke eis tot participatie.

Naarmate een afwijking toeneemt, is er ook een toename van documentatie en classificatie zichtbaar. Mensen met een afwijking of stoornis worden tot onderzoeksobject gemaakt. Er wordt bewijsmateriaal vergaard, in de vorm van diagnoses, verklaringen, rapporten, eerdere werkervaring en andere relevante medische of psychologische verslaglegging. Het verzamelen van documentatie kan worden opgevat als een poging de populatie meer voorspelbaar te maken (Foucault, 2010). Die behoefte is groter bij subpopulaties die onvoorspelbaar worden geacht (Foucault, 2010). Bij surveillance van deze subpopulatie door het UWV, komen er handelingsmogelijkheden aan het licht, ofwel macht (Ibid.). In een panoptische samenleving is het logisch dat de macht komt te liggen bij controlerende en disciplinerende instituties. Zoals genoemd zag Foucault een grote variëteit aan instituties die zich richten op disciplinerende van de maatschappij; het UWV is een dergelijke institutie te noemen. Zij oefent namelijk op disciplinerende wijze druk uit op de tot object van wetenschappelijk onderzoek gemaakte (ondergeschikte) subjecten. Een dergelijke verwetenschappelijking is in lijn met wat Foucault (2010) al beschreef als het gaat om de ontwikkeling over het inventariseren en disciplineren van subjecten (de bevolking wordt kennisobject). Inherent zijn binaire opposities waarmee het deviant wordt gescheiden van het normale of wenselijke. Het

'normale' lijkt bovendien een sociaal construct omdat zij politiek-ideologisch geladen is evenals historisch-cultureel contingent. Foucault (2010) beschreef al dat er (bijvoorbeeld in het vroege strafrecht of de psychiatrie) een voorlopige en pragmatische verdeling werd gemaakt op basis van allerlei onderzochte gegevens tussen wat 'normaal' en 'deviant' is. Op basis hiervan is (extra) toezicht en correctioneel ingrijpen gelegitimeerd. Hierin ontstaat disciplinerende macht die een norm opdringt aan individuen.

Het disciplinerende karakter dat zich aftekent bij de historische manier van onderzoek, bedrijving en de behandeling van afwijkende individuen is terug te zien in de werkwijze van het UWV als het gaat om het uitvoeren van de participatiewet. Niet alleen de geest maar ook het lichaam komen onder de loep te liggen, het al bestaande bewijsmateriaal in de vorm van diagnoses en verklaringen wordt vaak niet als afdoende gezien om waarheidsvinding uit te realiseren en daartoe wordt veelal nieuw onderzoek door een arbeidsdeskundige of keuringsarts uitgevoerd.

Juist die kennis als bron van disciplinerende macht is een centrale focus in het werk van Foucault. Disciplinerende macht is namelijk onlosmakelijk verbonden met kennis. Zonder kennis is er geen disciplinerende macht mogelijk. Het lichaam en de geest worden hier inzichtelijk en maakbaar gemaakt. Door middel van taxonomische classificatie ontstaat er een ziens- en daarmee handelingswijze waarmee het subject gedisciplineerd kan worden en omgevormd tot productieve burger. Dit hangt samen met ideologie en politiek.

De achterliggende oorzaken van straffen zoals Foucault bespreekt in diens *Discipline, Toezicht en Straf* zijn niet enkel praktisch van aard. Zoals genoemd spelen ook ideologieën en geloofssystemen hierin een rol (religie, politiek, discoursen). Daarnaast zijn er ook economische oorzaken te noemen voor de opkomst van disciplinerende macht. De onderliggende motivaties aan de participatiewet zijn dan ook goed te duiden. Ten eerste is er een onderliggend discours (maakbare mens), een ideologie (iedereen kan en moet meedoen) en een economische drijfveer (stijging in Wajongers betekent een stijging in kosten). In een steeds rationeler wordende samenleving is het logisch dat er een toename bestaat aan surveillance-technieken. In combinatie met de kapitalistische maatschappij waarin wij leven is het begrijpelijk dat individuen als arbeidskracht worden gezien.

Door het opstellen van een hiërarchische indelingsschaal door het UWV is het mogelijk de groep Wajongers (voorheen volledig defect geachte individuen) tot al dan niet volledig productieve burgers te maken. Nu wordt deze groep gedisciplineerd (door het moeten aanleveren maar ook genereren van bewijsmateriaal en daarmee opnieuw getaxeerd) maar het is in de toekomst mogelijk dat deze groep de disciplinerende macht zal internaliseren. Immers verschuift nu de 'oude' norm, voorzichtig te duiden als 'iemand met een beperking is voorgoed en totaal defect en die kan en hoeft dus niet mee te doen in de maatschappij' naar een nieuwe, meer rationele norm 'ieder mens heeft mogelijkheden en iedereen moet meedoen'. Een sanctie op het niet meedoen, kan bestaan in het stoppen of korten van de uitkering, maar ook uit sociale repercussies. Een beloning kan bestaan uit het ondersteunen met een werk-leer integratietraject. Straffen en beloningen spelen dan ook een centrale rol in Foucault's werk en ook de manier waarop een individu een nieuwe norm kan internaliseren.

Het UWV lijkt een moderne disciplinerende macht te zijn als we haar huidige beleid bekijken. We kunnen ons echter afvragen of de medewerkers die het beleid in de praktijk moeten uitvoeren, wel voldoende ervaring en expertise in huis hebben om dit beleid op een vruchtbare manier gestalte te geven. Hier zou enige reflectie kunnen plaatsvinden. Het verdient wellicht aanbeveling als

keuringsartsen meer in overleg treden met de behandelende medici en therapeuten, teneinde een vollediger beeld te krijgen van de persoon waarover geoordeeld wordt. Hiermee kunnen uitwassen zoals beschreven, (waarin een 100 % afgekeurde persoon door een keuringsarts van het UWV volledig wordt goedgekeurd), voorkomen worden.

Tevens kan het vruchtbaarder zijn om in een constante dialoog met de betrokkenen zelf (de Wajongers) of een vertegenwoordiging hiervan, het beleid te evalueren en dit beleid zo goed mogelijk te doen aansluiten bij de Wajonger en op de resultaten die men bij deze doelgroep wil behalen. Als we de Wajongers zien als mensen met mogelijkheden, dan moet hen ook zeker die mogelijkheid gegeven worden om over hun toekomst en behandeling na te denken en mee te praten als ervaringsdeskundigen.

Literatuur

- Achterberg, T.J., Holwerda, A., Verhoof, E., Wind, H., Brouwer, S., & Maurice-Stam, H. (2010). Wajongers aan het werk: Welke factoren kunnen van belang zijn voor de arbeidsparticipatie van jonggehandicapten? *Tijdschrift voor Bedrijfs- en Verzekeringsgeneeskunde*, 18 (2), 52 – 58.
doi: 10.1007/s12498-010-0025-0
- Andeweg, R., & Irwin, G. (2002). *Governance and Politics of the Netherlands*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Conrad, P., and Barker, K. (2010). The Social Construction of Illness: Key Insights and Policy Implications. *Journal of Health and Social Behaviour*. Waltham: Brandeis University.
- DeLamater, J., Hyde, J. (1998). Essentialism vs. social constructionism in the study of human sexuality *The Journal of Sex Research*, 35, 10-18.
- Elias, N. (2011). *Het civilisatieproces*. Amsterdam: Boom.
- Foucault, M. (2010). *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan*. Amsterdam: Boom.
- Lipsky, M. (2010). *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen. (2013). *Kerngegevens Wajong 2014*. Verkregen op 11 november, 2015, van http://www.uwv.nl/zakelijk/formulieren-documenten/?friendlyurl=/zakelijk/Images/Ingekochte_re-integratiedienstverlening_Wajong.pdf
- Veen, R.J. van der (2009). The transformation of the welfare state. What is left of public responsibility? In W. Schinkel (Ed.), *Globalization and the State. Sociological Perspectives on the state of the State* (2009). Pelgrave Macmillan
- Wagner, W. (2012). Social representation theory. In D.J. Christie (Ed.). *Encyclopaedia of Peace Psychology*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.